

The results of expert sociological research are offered in relation to priority directions of development of transborder cooperation with countries-neighbours, expectations of citizens concerning membership of Ukraine in European Union.

Key words: *transborder cooperation, social space, border, euroregion, sociological analysis, European Union.*

УДК 316.356:28(=163.2)(477.7)

Н. О. Нікон

РЕЛІГІЙНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ БОЛГАРСЬКОЇ МЕНШИНИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Південь України як поліетнічний регіон населений представниками різних конфесійних груп. Ця стаття присвячена аналізу проблеми ідентифікації через релігійну приналежність болгарської меншини південно-українського регіону з домінуючим етносом. Розглядаючи релігійну приналежність, дослідження спрямоване на виявлення показників віри і релігійності як на один з механізмів інтеграції, визначення рівня релігійності між жінками і чоловіками.

Ключові слова: *віра, етнічна ідентифікація, інтеграція, конфесія, меншина, релігійність.*

Якщо в епоху прадавніх держав і середніх століть етно-мовні відмінності між людьми і країнами заслонялися віросповіданням, то в Новий час етнічність (“національність”) усвідомлюється як більш вагомий, більш інформативний вимір, а ніж конфесіональна приналежність. Однак, не так в ісламському світі: віросповідання розуміється мусульманами як головна визначальна риса, людини або етнічної спільності.

Сучасні етноси успадковували ментальні та культурні традиції своєї релігії, однак ці традиції носили й носять переважно надетнічний характер.

У сучасному світі досить звичайне співіснування в рамках націй декількох конфесій. Так, серед білорусів і українців є православні, католики, греко-католики та протестанти; серед угорців – католики,

протестанти (кальвіністи й лютерани), православні; серед єгиптян – мусульмани, християни (копти, протестанти, греко-католики). Виняткове конфесіональне різноманіття характерне для США.

Конфесійну єдність зберігають іспанці, італійці, литовці, поляки, португальці, французи, хорвати (в основному католики); датчани, ісландці, норвежці, шведи (лютерани); греки, болгары, росіяни, румуни, серби (в основному православні).

На відміну від буддизму, теїстичні релігії (іудаїзм, християнство, іслам) не допускають приналежності однієї людини двом конфесіям відразу.

Релігія не є етноутворюючою якістю, тим паче етнорозділяючим фактором. Однак у змістовному плані (у сфері змістів, ідей, образів, вистав) внесок релігій у формування культури і менталітету народу величезний [5, 325].

У буденній культурі релігійне переплітається з етнічним в традиціях, обрядах, святах, в мові і фольклорі. В процесі входження релігії в етнічну культуру ряд специфічних особливостей побуту, мови вбираються культом або освячуються поза культом. З іншого боку, такі частини культури як ритуали, звичаї і традиції набувають етнічного значення. Такий об'єктивний механізм придбання релігією етноконфесійної специфіки.

В поліконфесійних державах, в тому числі й в Україні, релігія сприяє згуртованості етнотуп перед етносами, які сповідають іншу релігію.

За визначенням Л. Дробіжевої: "...Конфесійна ідентифікація являє собою невід'ємний елемент етнічного самовизначення населення..." [3].

Оптимальне поєднання етнічної та релігійної ідентичності є умовою збереження єдності і стабільності українського суспільства, але проблема полягає в тому, що сучасність характеризується розривом між особистою вірою в бога, як станом свідомості та культовим поведінням як зовнішнім вираженням цієї віри.

Міжетнічна взаємодія та взаємовідносини залежать від багатьох чинників. В наслідок благополучних взаємодій меншини починають ідентифікувати себе з домінуючим етносом. В цьому процесі неабі яке значення має територіальна єдність, близькість народів, їх мова та конфесійність яка формує світосприйняття, тощо.

Значимість для болгар конфесійної приналежності є для них символом своєрідності та обґрунтування цінності цієї своєрідності.

У такий спосіб релігійна ідентифікація для болгар дуже значима. Не підлягає сумніву високий ступінь конфесіоналізації свідомості.

Перевага релігійної ідентифікації в етнічній ідентичності болгар безсумнівно – воно визначило їх історіософську концепцію, сформувало їхні етнічні стереотипи. Ця обставина була обумовлена почасти ізольованістю, відірваністю від етнічної батьківщини, почасти тим, що воно обґрунтувало цінність їх етнічної ідентичності.

Метою дослідження є виявлення релігійної толерантності болгарської меншини, узгодження показників віри в Бога та релігійності, які виступають чинниками ідентичності людей.

Сфера віри й релігійних переконань людини – одна із ціннісних сфер, яка вимагає окремої уваги.

Сучасні вчені вказують на те, що на сьогодні в рамках науки мало розроблені питання етнічних ідентифікаційних процесів з врахуванням релігійності суб'єктів [2, 168].

Велике значення для розуміння етнічності мають висновки Г. Тежджфела, Дж. Тернера. Вивчення процесу ідентифікації було предметом дослідження М. Вебера, Е. Гідденса, Ф. Барта, Л. Ворнера.

Сучасні дослідники релігійності - Л. Костик, Л. Рязанова, Л. Іпатов, О. Богатова, М. Грицька-Анненкова, Т. Караханова, Д. Миронович.

Південний регіон України "...має свою етнокультурну специфіку, міжетнічні відносини які відрізняються стабільністю, таким чином регіон можна визначити як модель відносно гармонійної та рівної інтеграції етнічних груп до складу регіонального соціума" [1, 98].

З метою дослідження поставленої проблеми автором самостійно на всіх етапах було проведено дослідження під методичним керівництвом професора Інституту соціальних наук Одеського національного університету імені І.І. Мечникова В.М. Онищука в рамках проекту "Етнічність в сучасному суспільстві" на матеріалах, отриманих методом анкетування представників болгарської меншини на території півдня України протягом 2009 – 2010 рр. В основу вибірки була покладена одна основна ознака – етнічна належність респондентів, також стать, вік і місце проживання. Таким чином для відбору респондентів використовувалася

квотна ступенева вибірка. Вибіркова сукупність в ній склала 568 респондента (на момент написання статті дослідження знаходилося на стадії збору даних) віком від 14 років та старші. Похибка дорівнює 4%. Обробка даних проводилася за допомогою програми SPSS 11,0.

Релігійні орієнтації наших респондентів, ми розглядали залежно від статі та віку, визначили показник віри й релігійності. Вікова категорія цікавила нас внаслідок того, що покоління людей по-різному соціалізувалася в історичних умовах, так у часи Радянської влади будь-який прояв віри переслідувався. Три покоління людей жили під тиском, що природно впроваджував в їхню свідомість ідеї атеїзму. З розпадом Радянського Союзу активно почалося відродження релігійного життя. Нові покоління при цьому виховувалися колишніми атеїстами, людьми для яких ідея Бога залишалася далекою або незвичною, а носіїв релігійної свідомості та традицій віросповідання майже не залишилось. У регіоні відкриваються, реставруються та відбудовуються нові церкви, храми різних конфесій, при цьому меценатами є громадяни України, наприклад, Спасо-Преображенський Собор у місті Одесі був відбудований за допомогою пожертв городян і жителів області, у тому числі й болгар, і таких прикладів безліч (Кірха, церква Св. Тетяни, тощо). Така тенденція прослідковується по всій Україні.

Активне відродження релігійності не породжує у регіоні будь-якої агресії між різними конфесіями відносно одна одної.

Розділяючи поняття релігійності та віри, які не являються тотожними, необхідно уточнити, віра у деяких релігійних системах центральна світоглядна позиція і одночасно психологічна установка, що включає, по-перше, прийняття певних тверджень (догматів); по-друге, особиста довіра до бога як будівельника життя віруючого, його керівника, помічника та рятівника у всіх конкретних ситуаціях; по-третє, особисту вірність богу [6, 77-78].

Релігія і, відповідно, релігійність – це світогляд і світовідчуття, а також відповідна поведінка і специфічні дії (культ), які ґрунтуються на вірі в існування (одного або декількох) богів [6, 576-577].

Ф. Енгельс вважав, що "...всяка релігія є не чим іншим, як фантастичним відбитком у головах людей тих зовнішніх сил, які панують

над ними в їхньому повсякденному житті, - відбитком, у якому земні сили приймають форму неземних” [4, 328].

Можна бути віруючою, але зовсім не релігійною людиною, що підтверджує наше дослідження.

Респондента було запропоновано визначити вірність або навпаки, твердження: “Найголовнішою релігією в Україні повинно бути православ’я” - його вважають вірним більшість респондентів 63,2% з них чоловіків – 30,6%, жінок – 32,6%.

На запитання про віру в Бога – позитивних відповідей – 47,4%, не вірять – 20,8% респондентів, важко відповісти – 32%. Ми розподілили відповіді за статтю і віком.

Таблиця 1

Розподіл відповідей на запитання віри в Бога

	14-17 років		18-22 років		23-30 років		31-45 років		46-55 років		56 і старші	
	Чол (%)	Жін (%)	Чол (%)	Жін (%)	Чол (%)	Жін (%)	Чол (%)	Жін (%)	Чол (%)	Жін (%)	Чол (%)	Жін (%)
1. так, вірю	0,18	2,82	3,69	6,34	4,23	2,99	1,41	7,92	2,11	5,28	3,7	6,69
2. ні, не вірю	0,88	0,53	1,76	0,88	5,11	1,76	4,23	1,41	2,99	0,53	0,7	
3. важко відповісти	1,23	0,88	2,99	2,46		4,93	6,34	1,06	5,11	2,29	3,7	0,88
Усього:	2,29	4,23	8,45	9,68	9,33	9,68	12	10,4	10,2	8,1	8,1	7,57

Взагалі болгари завжди відрізнялись високим рівнем віри.

За віком віруючі групи розподілились наступним чином: 14 – 17 років - 3%; 18-22 роки – 10,03%; 23 – 30 років – 7,2%; 31-45 роки – 9,33%; 46 – 55 років – 7,39% та 56 років і старші -10,39%. Але це відсоток від усіх опитаних, так як наша вибірка різномірдна за віком, ми вирішили, що доречно розрахувати відсоток віруючих для кожної вікової категорії: 14 – 17 років - 45,95%; 18-22 роки – 55,34%; 23 – 30 років – 37,96%; 31-45 роки – 41,73%; 46 – 55 років – 40,38% та 56 років і старші -66,29%. Це може

означати, що люди похилого віку повертаються до віри своїх предків і виховують в цій вірі своїх дітей та онуків.

У жінок спостерігається значно вищий рівень віри, ніж у чоловіків. Серед жінок віруючих виявилось більше ніж чоловіків майже в двічі (32,04% і 15,3% відповідно), не віруючих жінок значно менше: 5,11% в порівнянні з 15,66% серед чоловіків.

Наступне питання – “Чи додержуєтесь Ви релігійних обрядів?” дає змогу порівняти показники віри з показниками релігійності. Але слід нагадати, під релігійністю ми розуміємо обрядовий, ритуальний бік релігії.

Таким чином, серед респондентів релігійних – 46%; тих хто не релігійний -21,8% опитаних; важко відповісти - 32,2% опитаних. Далі ми так само розподілили відповіді за віком і статтю.

Таблиця 2

Розподіл відповідей на запитання про релігійність болгар

	14-17 років		18-22 років		23-30 років		31-45 років		46-55 років		56 і старші	
	Чол (%)	Жін (%)	Чол (%)	Жін (%)	Чол (%)	Жін (%)	Чол (%)	Жін (%)	Чол (%)	Жін (%)	Чол (%)	Жін (%)
1. так, намагаюся додержувати ся обрядів	0,18	2,82	2,99	5,99	4,05	2,99	1,41	7,92	2,11	5,28	3,5	6,69
2. ні, не додержуюсь	0,88	0,53	2,64	0,88	5,28	1,76	4,23	1,41	2,99	0,53	0,7	
3. важко відповісти	1,23	0,88	2,82	2,82		4,93	6,34	1,06	5,11	2,29	3,87	0,88
Усього:	2,29	4,23	8,45	9,68	9,33	9,68	12	10,4	10,2	8,1	8,07	7,57

Вікові групи за релігійністю розподілились наступним чином: 14 – 17 років - 3%; 18-22 роки – 8,98%; 23 – 30 років – 7,04%; 31-45 роки – 9,33%; 46 – 55 років – 7,39% та 56 років і старші -10,19%.

Це, як і в попередньому питанні, відсоток від усіх опитаних, ми розрахували відсоток релігійних для кожної вікової категорії: 14 – 17 років - 45,95%; 18-22 роки – 55,34%; 23 – 30 років – 37,96%; 31-45 роки – 41,73%; 46 – 55 років – 40,38% та 56 років і старші - 66,29%.

Знову ж таки, як і в питанні віри, люди похилого віку дотримуються релігійних обрядів, традицій, і ми можемо допустити, що вони прищеплюють їх своїм дітям та онукам, тим самим впливаючи на формування ціннісної картини світу.

Серед жінок релігійних 31,69%, а серед чоловіків – 14,26%. Не релігійних жінок 5,11%, чоловіків – 16,73% респондентів. Така тенденція свідчить про те, що серед болгар жінки в релігійному плані більш активні, ніж чоловіки. Це побічно свідчить, що однією з ментальних характеристик болгар є верховенство в побуті жіночого начала.

Таким чином, не всі, хто визнає себе віруючим, одночасно вважає себе релігійним.

Для кожної вікової категорії ми визначили різницю між показником віри і релігійності. Так, у віковій групі 18-22 роки – 55,34% віруючих проти 49,51% релігійних. Різниця між ними склала 5,83% - це досить значна різниця в порівнянні з іншими віковими групами. Враховуючи, що у всіх вікових групах кількість жінок і чоловіків не однакова, ми провели аналіз показників віри та релігійності окремо для чоловіків і жінок та порівняли їх. Як виявилось, в віковій категорії 18-22 роки менш релігійними є чоловіки – всього 35,4% в порівнянні з жінками 61,8% опитаних.

Найбільший показник віри та релігійності в групі 56 років і старші – 66,29% і 65,17% респондентів, де також спостерігається незначний відсоток різниці – 1,22%. Як і в віковій групі 18-22 роки, тут також менш релігійними виявилися чоловіки (22,47%) проти 42,7% жінок. 24,72% чоловіків складно відповісти на запитання про релігійність в порівнянні 5,62% жінок.

Вікова група 23-30 років має найменшу різницю між показниками віри та релігійності – 0,18% (між 7,22% віри та 7,04% релігійності). Серед цієї категорії, на відміну від інших груп, в порівнянні з жінками релігійних чоловіків більше, ніж жінок - 43,4% та 30,9% відповідно. Ми можемо допустити, що в цьому віці жінки більше заклопотані навчанням, кар'єрою, вихованням дітей і не приділяють багато уваги обрядовій стороні релігійного життя. Проте, серед чоловіків цієї вікової групи невіруючих значно більше (56,6% респондентів), ніж віруючих, в протиположності жінкам, де невіруючих всього 18,2%. Слід зазначити також, що

половина респондентів–жінок взагалі не можуть впевнено відповісти релігійні вони чи ні, в протигагу чоловікам, які впевнено відповідають так або ні.

І навпаки серед вікової категорії 31-45 років різниці між показниками віри та релігійності нема. Тобто, віруючі вважають себе релігійними, а невіруючі – не релігійними. Слід зазначити, однак, що віруючих і релігійних жінок в цій категорії значно більше, ніж чоловіків (76,3% та 11,8% відповідно), а не віруючих та не релігійних набагато менше (13,6% проти 35,3%). Також в цій віковій категорії більше половини чоловіків (52,9%) не можуть характеризувати себе як релігійних чи не релігійних, це може означати, що в цьому віці чоловіки не приділяють особливої уваги питанням віри та додержанню релігійних обрядів.

Така ж ситуація склалася і у віковій категорії 46-55 років. Для значної частини представників болгарської меншини найбільш привабливою релігією є православ'я - 98,9% респондентів, що склалося історично, і відповідає релігії домінуючого етносу. Це означає, що серед болгар обрядову, ритуальну сторону життя підтримують в основному жінки. Можна зробити висновок, що показник віри у болгар вищий за показник релігійності (47,4% та 46%).

Підсумовуючи все вище сказане, можна побачити, що основна вікова група, яка найбільш інтегрована в українську культуру, як домінуючу на території України, - це молоді люди віком від 14 до 22 років, які народились та виховувались в незалежній Україні, зростаючи при становленні нових форм устрою суспільства. Вікова група 56 і старші виховувались, навчались, влаштовували своє життя ще за часів радянської влади. Ця група ідентифікує себе з радянським народом, тому для них різниці по етнічній ознаці майже не існує.

Так, як віра являється консолідуючою і зближує народи одного віросповідання, то, за нашим дослідженням, жінкам властиве психологічно легше прийняття елементів домінуючої культури та релігії.

Релігійність – це один з адаптивно-інтегративних механізмів функціонування етносу. Вибір конфесії обумовлює співіснування з сусідніми народами, ідентифікацію з ними і толерантне відношення до них.

Водночас ця проблема досліджена недостатньо, виникають питання про сучасні прояви релігійності, про зв'язок релігійних уявлень з етнічною ідентифікацією як окремих індивідів, так і груп (спільнот). В подальшому видається доречним досліджувати що стоїть за визнанням себе віруючими, як співвідносяться в ньому когнітивні, емотивні та поведінкові елементи віри.

Література

1. Богатова О.А. Гармонизация межэтнических отношений в региональном социуме. – Саранск, 2003.
2. Грицька-Анненкова М. Релігійність та етнічність: соціологічні візії зчеплення // Соціологія в ситуації соціальних невизначеностей: Тези доповідей учасників I Конгресу Соціологічної асоціації України. – Харків, 2009.
3. Дробижева Л.М. Российская и этническая идентичность: противостояние или совместимость / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: на web сайте Интернет конференции “Гражданские и этнические идентичности” www.isras.ru/phpBB2/viewtopic.php?t=4.
4. Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., т. 20. – 1961.
5. Мечковская Н.Б. Язык и религия. – Москва: 1998 / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/mechk01/txt00.htm>.
6. Философский энциклопедический словарь / под ред. Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев. – Москва, 1983.

N. Nikon. Religious identification of Bulgarian minority of south of Ukraine

South of Ukraine as a poliethnic region is inhabited by the representatives of different confessional groups. This article analyzes the problem of identification by religious affiliation of Bulgarian minority of the South Ukrainian region with a dominant ethnic group. Examining religious belonging, research is sent to the exposure of indexes of faith and religiousness as on one of mechanisms of integration, determination of level of religiousness is between women's and men's.

Key words: *belief, ethnic identification, integration, confession, minority, religiousness.*